

YAKKAKURASH SPORT TURLARI BO‘YICHA TRENERLARNING KASBIY MAHORATI TUZILMASI VA UNI BAHOLASHNING DIAGNOSTIK MEZONLARI

O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti,
Ta’lim sifati nazorati bo‘limi boshlig‘i
Pedagogika fanlari nomzodi, professor.
F.K.Turdiyev

Email: farkhod.turdiyev@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada boks, sport kurashlari va qilichbozlik trenerlarining kasbiy faoliyatida umumiy funksional asos hamda sport turiga xos xususiyatlar o‘rganilgan. 158 nafar trener ishtirokida o‘tkazilgan qiyosiy-diaagnostik tadqiqotda kasbiy faoliyatning oltita komponenti baholandi. Natijalar ko‘pchilik komponentlar bo‘yicha guruhlararo statistik ahamiyatli farqlar mavjud emasligini, modellashtirish komponentida esa farq aniqlanganini ko‘rsatdi ($F=4,082$; $p=0,019$; $\eta^2=0,050$). Kasbiy mahoratni baholashda yagona integral ball bilan cheklanmasdan, komponentlar nisbati va sport turiga xos vazifalarni hisobga olish zarurligi asoslandi.

Kalit so‘zlar: yakkakurash sport, trener, kasbiy mahorat, diagnostika, funksional komponentlar, modellashtirish.

Аннотация. Рассматриваются шесть функциональных компонентов профессиональной деятельности тренеров по боксу, спортивной борьбе и фехтованию. На выборке 158 тренеров выявлено статистически значимое межвидовое различие только по моделирующему компоненту ($F=4,082$; $p=0,019$; $\eta^2=0,050$). Обоснована необходимость компонентной диагностики с учётом инвариантных и вид специфических характеристик.

Ключевые слова: спортивные единоборства, тренер, профессиональное мастерство, диагностика, функциональные компоненты.

Abstract. This paper examines six functional components of coaches' professional activity in boxing, wrestling and fencing ($n=158$). A significant between-sport effect was found only for the modelling component ($F=4.082$, $p=0.019$, $\eta^2=0.050$). The findings support component-based assessment considering both shared functions and sport-specific tasks.

Keywords: combat sports, coaches, professional competence, diagnostics, functional components.

Kirish. Yakkakurash sport turlarida trener faoliyati faqat mashg'ulotni tashkil etish yoki texnik harakatlarni o'rgatish bilan cheklanmaydi. Trener raqib harakatlarini tahlil qiladi, musobaqa vaziyatining ehtimoliy rivojlanishini bashorat qiladi, cheklangan vaqtda pedagogik va taktik qaror qabul qiladi, mashg'ulot vaziyatlarini modellashtiradi, sportchi harakatlariga tuzatish kiritadi hamda tayyorgarlik natijalarini baholaydi. Ushbu vazifalar boks, sport kurashlari va qilichbozlikda umumiy funksional mohiyatga ega bo'lsa-da, ularning amaliy mazmuni sport turining musobaqa qoidalari, masofa, vaqt va harakat tarkibiga bog'liq.

Kasbiy mahoratni faqat mehnat staji yoki malaka toifasi orqali baholash yetarli emas. Kasbiy faoliyatni tashxislashda aniq mezonlar, kuzatiladigan ko'rsatkichlar va o'zaro taqqoslanadigan baholash tartibi talab etiladi. Pedagogik mahorat va professionalizmni faoliyat tizimi sifatida talqin qilishga oid ilmiy yondashuvlar mazkur masalaning metodologik asosini tashkil etadi [1–4].

Tadqiqotning maqsadi — boks, sport kurashlari va qilichbozlik trenerlari kasbiy faoliyatining invariant hamda sport turiga xos tarkibiy jihatlarini aniqlash, olti komponentli diagnostik baholashning ilmiy asoslarini yoritish.

Tadqiqotning obyekti — boks, sport kurashlari va qilichbozlik bo'yicha trenerlarning kasbiy faoliyati va kasbiy mahoratini baholash jarayoni.

Tadqiqotning predmeti — yakkakurash sport turlari trenerlari kasbiy mahoratining funksional komponentlari, ularni baholash mezonlari va diagnostik ko'rsatkichlari.

Tadqiqotning vazifasi — boks, sport kurashlari va qilichbozlik trenerlari kasbiy mahoratining tarkibiy komponentlarini aniqlash, ularni baholashning diagnostik mezonlarini asoslash hamda kasbiy mahorat ko'rsatkichlarini qiyosiy tahlil qilish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi — Boks, sport kurashi va qilichbozlik murabbiylarining kasbiy mahorati tahliliy, prognostik, vaziyatga oid qaror qabul qilish, modellashtirish, korreksion va nazorat-baholash komponentlarining o'zaro bog'liq tizimi sifatida tavsiflangan. Murabbiylar kasbiy faoliyatining sport turlariga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, mazkur komponentlarni qiyosiy baholashning diagnostik imkoniyatlari aniqlashtirilgan.

Tadqiqotning uslublari va tashkil qilinishi. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, pedagogik diagnostika va matematik-statistik usullar qo'llanildi. Olti funksional komponent: tahliliy, prognostik, vaziyatga oid qaror qabul qilish, modellashtirish, korreksion va nazorat-baholash komponentlaridir. Komponent ko'rsatkichlari yagona normallashtirilgan foiz shkalasida ifodalangan; bu shkala bo'yicha natijalar faoliyatning

alohida funksiyalarini taqqoslash uchun xizmat qiladi, ammo barcha kasbiy kompetensiyalarni bitta ballga tenglashtirmaydi.

Sport turlari bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlar bir omilli dispersion tahlil (ANOVA) yordamida solishtirildi. Ahamiyatlilik darajasi $\alpha=0,05$ deb qabul qilindi; ta'sir kattaligi η^2 bilan baholandi. Aniqlangan umumiy farqning qaysi guruhlar o'rtasida joylashgani juft taqqoslash va Bonferroni tuzatishi asosida tekshirildi. Statistik natijalarni talqin qilishda faqat p qiymati emas, balki farqning mazmuni va ta'sir kattaligi ham inobatga olindi [5, 6].

Tadqiqotning qiyosiy-dagnostik bosqichida 158 nafar trener qatnashdi: boks bo'yicha 64 nafar (40,5%), sport kurashlari bo'yicha 58 nafar (36,7%) va qilichbozlik bo'yicha 36 nafar (22,8%). Ishtirokchilarning o'rtacha yoshi $34,4 \pm 7,7$ yoshni tashkil etdi. Kasbiy taj bo'yicha 5 yilgacha — 21 nafar, 5–10 yil — 42 nafar va 10 yildan ortiq — 95 nafar trener qamrab olindi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqotda oltita komponent trener kasbiy faoliyatining o'zaro bog'liq, biroq vazifasi jihatidan farqlanuvchi tomonlari sifatida belgilandi. Tahliliy komponent sportchi va raqib harakatlarini tushuntirish; prognostik komponent ehtimoliy vaziyatni oldindan baholash; vaziyatga oid qaror komponenti maqbul harakatni tanlash; modellashtirish komponenti pedagogik boshqariladigan mashq vaziyatini qurish; korreksion komponent xatolar sababini aniqlash va tuzatish; nazorat-baholash komponenti esa jarayon va natijani mezonlar asosida baholashni o'z ichiga oladi. Boks trenerlarida eng yuqori o'rtacha qiymat vaziyatga oid qaror qabul qilish komponentiga ($76,1 \pm 9,8\%$), sport kurashlari trenerlarida modellashtirish komponentiga ($74,6 \pm 10,1\%$), qilichbozlik trenerlarida esa tahliliy komponentga ($75,6 \pm 9,7\%$) to'g'ri keldi. Uchala guruhda korreksion komponent nisbatan past ko'rsatkichga ega bo'ldi: tegishlicha $63,7 \pm 12,0\%$; $61,9 \pm 12,4\%$ va $65,8\%$ atrofida. Bu holat korreksion faoliyatni kasbiy takomillashtirishning muhim yo'nalishi sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi (1 jadval).

1-jadval

Boks, sport kurashlari va qilichbozlik trenerlarining kasbiy faoliyat komponentlari bo'yicha qiyosiy ko'rsatkichlari

Kasbiy mahorat komponenti	Boks, n=64, M$\pm$SD	Sport kurashlari, n=58, M$\pm$SD	Qilichbozlik, n=36, M$\pm$SD
Tahliliy	$74,2 \pm 10,1$	$72,8 \pm 10,6$	$75,6 \pm 9,7$
Prognostik	$68,5 \pm 11,4$	$65,9 \pm 11,8$	$71,8 \pm 10,5$
Vaziyatga oid qaror qabul qilish	$76,1 \pm 9,8$	$73,4 \pm 10,2$	$74,9 \pm 9,6$
Modellashtirish	$70,3 \pm 10,9$	$74,6 \pm 10,1$	$68,7 \pm 11,2$

Korreksion	63,7 ± 12,0	61,9 ± 12,4	65,8 ± 11,6
Nazorat-baholash	72,6 ± 10,3	71,1 ± 10,7	73,4 ± 10,0

Izoh. M — oʻrtacha arifmetik qiymat; SD — standart ogʻish; n — ishtirokchilar soni.

Koʻpchilik komponentlarda sport turlari oʻrtasida statistik ahamiyatli farq aniqlanmadi ($p > 0,05$). Prognostik komponent boʻyicha $p = 0,052$ boʻlgani uchun mazkur natija $\alpha = 0,05$ darajasida ahamiyatli deb hisoblanmaydi. Faqat modellashtirish komponentida umumiy guruhlararo farq qayd etildi: $F = 4,082$; $p = 0,019$; $\eta^2 = 0,050$. Modellashtirishning oʻrtacha qiymati sport kurashlarida $74,6 \pm 10,1\%$, boksda $70,3 \pm 10,9\%$, qilichbozlikda $68,7 \pm 11,2\%$ boʻldi.

Juft taqqoslash natijalariga koʻra, modellashtirish komponentida sport kurashlari va qilichbozlik trenerlari oʻrtasidagi oʻrtacha farq 5,9 foiz bandini tashkil etdi; Bonferroni tuzatishidan keyin ham farq ahamiyatli boʻlib qoldi ($p = 0,036$). Shu bilan birga, ushbu natijani barcha sport turlaridagi kasbiy mahoratning umumiy ustunligi sifatida talqin qilish mumkin emas: u aniq funksional komponentga taalluqli.

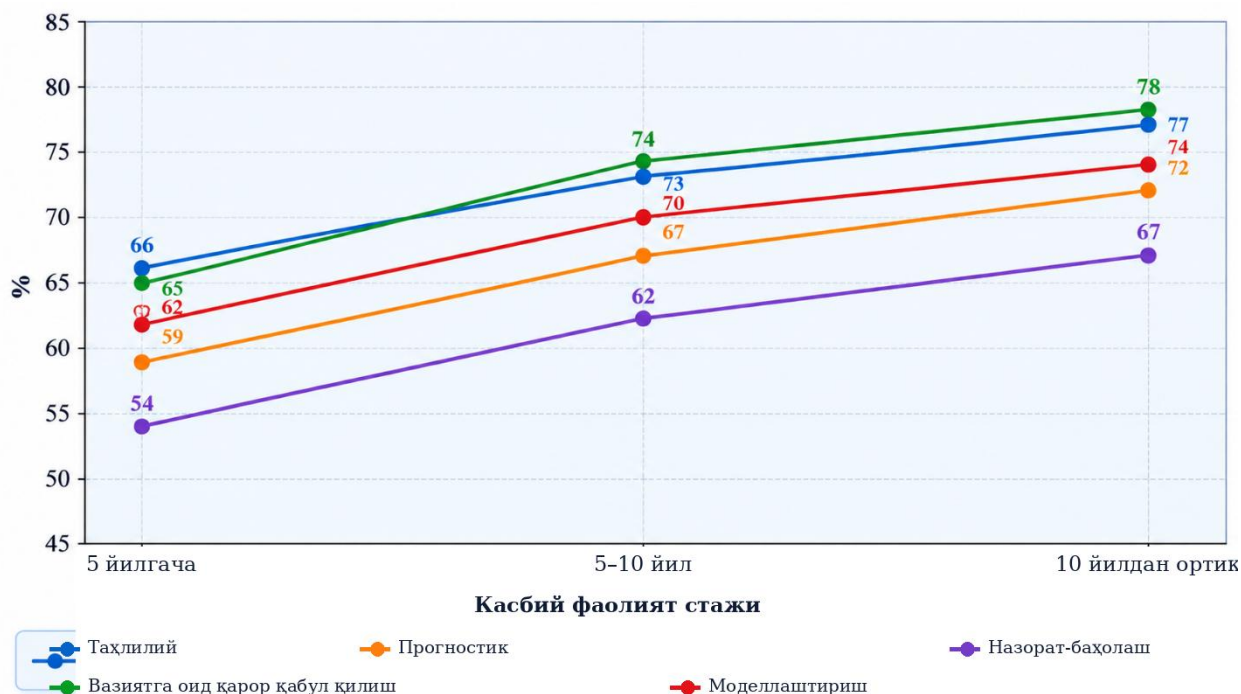
Olingan maʼlumotlar trener kasbiy faoliyatini ikki darajada koʻrib chiqishga asos beradi. Birinchi daraja — sport turidan qatʼi nazar, trener ishida takrorlanadigan funksional vazifalar. Ikkinchi daraja — ushbu vazifalarning muayyan yakkakurash sport turlari qoidolari, harakat tuzilishi va taktik sharoitida amalga oshirilishi. Shu bois diagnostik vosita umumiy funksional mezonlarni saqlagan holda, baholash vaziyatlarini sport turiga moslashtirishi kerak.

Modellashtirish komponentida sport kurashlari trenerlarining nisbatan yuqori koʻrsatkichi kurashdagi ushlarlar, holat almashinuvi va qarshi harakatlarning koʻp variantlilik bilan bogʻliq boʻlishi mumkin. Biroq bu izoh natijaning ehtimoliy pedagogik talqinidir; qiyosiy tadqiqotning oʻzi sabab-oqibat bogʻliqligini isbotlamaydi. Shuning uchun mazkur natija asosida sport turlari oʻrtasida umumiy reyting tuzish metodologik jihatdan notoʻgʻri boʻladi.

Diagnostikaning amaliy ahamiyati oʻrtacha guruh koʻrsatkichlarini qayd etish bilangina cheklanmaydi. Bir xil integral natijaga ega ikki trenerning komponentlar nisbati turlicha boʻlishi mumkin. Masalan, tahlil qilish qobiliyati nisbatan yuqori boʻlgan holda korreksion qarorlarni amalga oshirishda qiyinchilik kuzatilishi ehtimol. Shu sababli alohida komponentlar oʻrtasidagi tafovut, qiyinchilik namoyon boʻladigan vaziyatlar va kasbiy vazifa uchun oqibatlarini birgalikda tahlil qilish zarur.

Kasbiy stajni baholashda ham shunga oʻxshash ehtiyotkorlik talab qilinadi. Staj trenerning tajribasini tavsiflaydi, lekin uning barcha funksional komponentlari avtomatik ravishda bir xil darajada rivojlanganini anglatmaydi. Shu asosda individual raqamli

kasbiy profil va kasbiy yetishmovchiliklarni aniqlash uchun funksional-diaagnostik asos shakllanadi (1 rasm.).

1-rasm. Kasbiy faoliyat staji turlicha bo'lgan trenerlar kasbiy faoliyati komponentlari ko'rsatkichlari

Rasmda tahliliy, prognostik, vaziyatga oid qaror qabul qilish, modellashtirish va nazorat-baholash ko'rsatkichlarining kasbiy staj guruhlari bo'yicha tavsifiy o'zgarishi aks etgan; korreksion komponent rasmda ko'rsatilmagan. Mazkur ma'lumotlar staj guruhlari o'rtasida sababiy bog'liqlikni isbotlamaydi.

Tadqiqot cheklovlari ham hisobga olinishi lozim. Guruhlar soni teng emas; sport turlariga xos mashg'ulot mazmuni komponentlarning kuzatiladigan namoyon bo'lishiga ta'sir qilishi mumkin. Shuningdek, tadqiqotning ushbu qismi qiyosiy-diaagnostik xususiyatga ega bo'lib, ta'lim texnologiyasining samaradorligini tekshiruvchi pedagogik eksperiment natijalari bilan almashtirilmasligi kerak.

Xulosalar. Boks, sport kurashlari va qilichbozlik trenerlarining kasbiy faoliyati tahliliy, prognostik, vaziyatga oid qaror qabul qilish, modellashtirish, korreksion va nazorat-baholash komponentlaridan iborat umumiy funksional asosga ega. 158 nafar trener ma'lumotlari ko'pchilik komponentlarda sport turlari o'rtasida ahamiyatli farq yo'qligini ko'rsatdi; statistik jihatdan tasdiqlangan umumiy farq faqat modellashtirish komponentiga tegishli ($F=4,082$; $p=0,019$; $\eta^2=0,050$). Kasbiy mahoratni baholashda komponentlarning o'zaro nisbati, ularning sport turiga xos namoyon bo'lishi va korreksion faoliyatdagi ehtimoliy qiyinchiliklarni hisobga olish maqsadga muvofiq.

Olingan natijalar trenerning individual raqamli kasbiy profilini tuzish va keyingi kasbiy takomillashtirish ustuvorliklarini aniqlash uchun diagnostik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала. — М.; Воронеж: МПСИ; НПО «МОДЭК», 2004. — 750 с.
2. Деркач А. А., Исаев А. А. Педагогическое мастерство тренера. — М.: Физкультура и спорт, 1981. — 376 с.
3. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. — М.: Высшая школа, 1990. — 117 с.
4. Маркова А. К. Психология профессионализма. — М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. — 308 с.
5. Лакин Г. Ф. Биометрия. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Высшая школа, 1990. — 352 с.
6. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология научного исследования. — М.: Либроком, 2010. — 280 с.